

DAGMAR BRČÁKOVÁ (Praha)

SOUVISLOST, SPOJITOST A NÁVAZNOST V PROMLUVĚ NA MATERIÁLU RUSKÝCH MLUVENÝCH PROJEVŮ

Z nejednoho příspěvku symposia znovu zazněl požadavek pohlížet na výpověď v jejích četných výstavbových aspektech nikoli jako na jednotku plně autonomní, nezávislou na svém situačním a textovém okolí, nýbrž jako na komponent integrovaný ve vyšší dorozumívací jednotce, jako na komponent promluvy, případně jazykového projevu jako celku.

Je-li primárním kritériem jazykové funkčnosti dorozumění, zprostředkovávané přes srozumitelné projevy, pak shledáváme, že v promluvě skládající se z více výpovědí je požadavek srozumitelnosti uspokojován interpretací projevu jako souvislého. Za souvislý je považován takový projev, který má společné základní téma,¹ projev, v němž každý další komponent obsahuje informaci zahrnutou v předchozích komponentech. Příznak přechodu informací, přelévání obsahů z jedné výpovědi do další, je jádrem všech pokusů o vymezení vyšší jazykové (textové) jednotky.²

Nesnadné a ne vždy jednoznačné je stanovení její koncové hranice, což je přirozené, připustíme-li, že míra souvislosti je různá. Užší (těsná) souvislost na jednom pólu a širší (slabá, volná) souvislost na pólu druhém je dána jednak volenou šíří pojetí základního tématu promluvy, jednak možným sporem mezi mluvčím a posluchačem, zda to, o čem se mluví (téma), ještě je nebo už není o jednom společném. Souvislost je definována jako kategorie sémiologická³ a dodejme, že je kategorií interpretační. Má-li adresát interpretovat projev jako souvislý, nestačí, aby v něm bylo udrženo společné téma a aby ho mluvčí formuloval podle platných operačních pravidel; nemá-li adresát dostatečné věcné znalosti, znalosti o světě,⁴ přijímá projev jako informačně znehodnocený, nesouvislý, nesrozumitelný. Při interpretaci projevu jako souvislého nebo ne-

¹ Mathesius upozorňuje na to, že ve vyšší dorozumívací jednotce (považuje za ni odstavec) jde o společné téma, které je v jejích mezích stále nebo které se v ní vyvíjí nebo rozvíjí. Viz: Mathesius V., *Řeč a sloh*, Praha 1966, s. 60.

² Viz např. příspěvky ve sborníku *O spójności tekstu*, Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej, Wrocław 1971, dále Solganik G. Ja., *Sintaksičeskaja stilistika*, Moskva 1973, s. 28; Serkova N. N., *K voprosu o statuse sverchfrazovogo jedinstva*, Tezisy dokladov I MGPIIJa, 1968, s. 44; Kočiš F., *Zložené súvetie v slovenčine*, Bratislava 1973, s. 23.

³ Miko F., *Odsek, téma, štýl*, sb. Segmenty a kontext, Bratislava 1973, s. 3.

⁴ Faktor znalostí o světě zdůrazňuje polská škola, viz: Mayenowa M. R., *Spójność tekstu i postawa odbiorcy*, sb. O spójności tekstu, Wr. 1971, s. 190.

souvislého hrají ovšem úlohu i faktory psychického charakteru, které však už lingvistice zkoumat nepřísluší.

V jazykové praxi klademe na míru souvislosti různé požadavky v závislosti na žánru (komunikačním typu) projevu: je-li například v konverzačním dialogu souvislost volná, tj. štěpí-li se základní téma na řadu osamostatňujících se témat třeba i vzdáleně asociačních, z nichž každé v kterémkoli okamžiku může být povýšeno na téma hlavní nebo naopak mizí, aby se případně později znovu vynořilo, neshledáváme na takové nízké míře souvislosti nic nepatřičného, naopak, patří k význačným rysům konverzace. Obdobná míra souvislosti je však nepatřičná v jiném žánru projevu, například v odborném výkladu nebo v pracovním (instrukčním) dialogu, v němž se má základní společné téma vyvíjet nebo rozvíjet, avšak nemělo by v ještě nevhodné chvíli zmizet zcela.

Ve spontánních projevech mluvených i psaných (např. v osobním dopisu) je míra souvislosti nesporně jedním z rysů uvnitř jejich žánrové typologie. V porovnání s nespontánními projevy, zejména psanými, se výrazně uplatňuje i rys další, a to rys spojitosti (kontinuity). Ve spontánním (nepřipraveném)⁵ projevu mluveném se markantněji než např. v připraveném projevu psaném odráží pronikání paralelních myšlenkových pochodů mluvčího (postoje citové a hodnotící, zřetel k adresátovi aj.). Plynulý přechod „objektivních“ informací z jednoho úseku do bezprostředně následujícího je ve spontánním projevu narušován autokomentujícími a kontaktujícími vložkami odrážejícími různé složky aktuálního komunikačního procesu.⁶ Například: А вчера я ехала сюда / и оказалось такое совпадение имела // Входу в поезд / я / этим гм ехала сидячим *знаете* / это очень хороший / замечательный поезд / семь часов мы ехали / *боже ты мой* / семья знакомая сидит (magn. záznam rozhovoru). Tato promluva je souvislá, avšak nespojitá, nekontinuitní. Protínání hlavního tematického proudu elementy kontaktování s posluchačem (*знаете*) a autokomentování, do nichž mluvčí promítá své bezprostřední citové a hodnotící postoje (*и боже ты мой*), je typické pro projevy spontánní. Diskontinuující elementy mohou mít v konkrétních projevech různou frekvenci; v jednom z krajních případů mohou např. úseky autokomentující natolik převažovat, že potlačí základní společné téma, jindy mohou vytvářet paralelní souvislostní proud (např. Так вот друзья мои / синонимия таких средств / *минуточку минуточку у меня где-то прекрасные примеры есть* / может рассматриваться либо в контексте / *слава богу* / *нашла* / значит либо внутри / контекста либо ... (magn. záznam přednášky). Na rozdíl od prvků autokomentujících vytvářených ad hoc, vstupují prvky kontaktující (posлушайте; *знаете*; *как вы прекрасно понимаете*; *правда?*) do projevu jako hotová klíše.⁷ Mohou mít svou vnitřní gradaci, avšak vlastní souvislostní proud nevytvářejí.

Máme za to, že souvislost kontinuitní a souvislost nekontinuitní patří do repertoáru distinktivních rysů v typologii promluv.

A konečně — jak se souvislost vyjadřuje. Obvykle říkáme, že komponenty souvislé promluvy na sebe navazují. Navazování považujeme za sémanticko-syntaktický vztah specifický pro promluvu skládající se z více než jedné

⁵ O příznaku nepřipravenosti viz podrobněji Lapteva O. A., *Russkij razgovornyj sintaksis*, Moskva 1976, s. 53—54.

⁶ O diskontinuitních prvcích v mluveném projevu viz podrobněji Brčáková D., *Mezivýpovědní sepiatost v ruském mluveném projevu*, Slav. Prag. XVI (1973), s. 225—230.

výpovědi. Navazující výpovědi jedné souvislé promluvy vykazují obsahovou sounáležitost a často i strukturní (syntaktickou) vázanost.⁸ Navazování je budováno na bázi různých principů:

1. Princip sémantické asociace. Například: На рыбалку я поехал в декабре месяце // Ловил щуку / сорок восемь штук поймал за неделю / и окуня черт знает сколько // И что с рыбой делать // (magn. záznam rozhovoru). Návaznost komponentů souvislé promluvy je zřejmá z příslušnosti lexémů k jednomu sémantickému poli (рыбалка — щука — окунь — рыба — ловить — поймать; сорок восемь штук — черт знает сколько atd.). Navazování budované na principu sémantické asociace prostupuje ve větší nebo menší míře každou souvislou promluvu a je vždy explicitní (ve smyslu „verbálně vyjádřené“), na rozdíl od dalších dvou typů, v nichž navazování může být vyjádřeno jak způsobem explicitním, tak způsobem implicitním. Volba jednoho z nich nic nemění na jejich charakteru.⁹

2. Princip kauzálních a lokalizačních vztahů. Například: Кончился спектакль / и никто не хотел расходиться все хотели говорить о судьбе нарождающегося нового театра // Метро уже начало работать / люди не расходились // (magn. záznam interviewu). Návaznost je zřejmá i z časově a prostorově lokalizovaných vztahů mezi komponenty a ze vztahů kauzálních (*Přestože* představení skončilo, publikum se nerozcházelo, *protože* ... *I když* už začalo jezdit metro, ...). Tyto vztahy jsou v naší ilustraci vyjádřeny implicitně; ani zde, pravda, nechybí návaznost budovaná na bázi sémantické asociace (театр — спектакль).

3. Princip rekurence. Například: И на теплоходе я познакомился с одной студенткой // Она рассказывала, что у них в Пятигорске ... (magn. záznam rozhovoru). Rekurenční navazování¹⁰ zpětně odkazuje k jisté informaci v předchozím úseku promluvy. Děje se tak buď opakováním informací (tedy způsobem explicitním), manifestovaným celou škálou prostředků, jako je lexikální opakování doslovné, synonymní, perifrastické, parafrastické, transpozitivní nebo opakování substituční, pronominální, nebo vynecháváním, neopakováním předchozí informace (tedy způsobem implicitním).¹¹ Oba tyto způsoby jsou v promluvě komplementární: bez opakování by vznikl jazykový projev nepřehledný, nepropojený a bez vynechávání by vznikl projev přetížený redundantními informacemi, projev neúnosně dlouhý, v obou případech však projev informačně znehodnocený až nesrozumitelný.

⁷ Charakteristiku elementů s konativní a fatickou funkcí viz Pisarkowa K., *Składnia rozmowy telefonicznej*, PIJP 5, 1975, s. 19—33.

⁸ V posledních letech se dospívá k tomu, že pro jednotku vyšší než promluva se postuluje přístup konsémický (vycházející za rámec syntaxe a přihlížející k aspektům sémantickým a pragmatickým). Viz např. Syrovatkin S. N., *Problemy lingvosemiotičeskogo modelirovanija kontekstnoj svjazannosti fraz anglijskoj razgovornoj reči*, Avtoreferat dissertacii, Moskva 1972, s. 6.

⁹ Viz práce Skaličkovy, zejména: Skalička V., *Syntax promluvy (enunciace)*, SaS XXI (1960), 4, s. 249—252 a *Text, kontext a subtext*, Slav. Prag. III (1961), s. 76—77.

¹⁰ Tento typ je v lingvistické literatuře nejpodrobněji zpracován, zřejmě proto, že ho lze nejsnáze formalizovat. Viz např. PaIek B., *Cross-Reference, A Study from Hyper-Syntax*, AUC, Praha 1968; Sevbo I. P., *Struktura svjaznogo teksta i avtomatizacija referirovanija*, Moskva 1966; Harweg R., *Pronomina und Textkonstitution*, München 1968.

¹¹ O prostředcích navazování viz podrobněji Brčáková D., *O tzv. navazování v nadvětých celcích v mluvené ruštině*, Slav. Prag. XII (1971), s. 153—168.

Souvislost, spojitost a navazování jako kategorie výstavby promluvy zde byly demonstrovány na promluvách tvořených jedním mluvčím. Zkoumání míry souvislosti, stupně spojitosti a druhů navazování i způsobů a prostředků jeho vyjádření mezi promluvami¹² představuje zvláštní problematiku tvořící součást teorie dialogu.

---

¹² Bosák navrhuje pro nepřetržitý segment textu realizovaný více než jedním mluvčím termín „soumluva“. Viz: Bosák Č., *O navazování promluv*, CSR 1976, 1.